

РОЗДІЛ 5

ДИСИДЕНТКИ В ІНСТИТУЦІЯХ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ ЛЬВІВЩИНИ (1985–1994)

80-ті роки ХХ ст. – десятиліття відчутних змін у соціально-культурному, економічному та політичному житті тогочасного світу. І як не дивно, ці зміни вплинули й на величезну тоталітарну державу – Радянський Союз. Починаючи з другої половини 80-х років, радянська влада активно впроваджує новий політичний курс – перебудову, особливістю якої було перенесення акцентів на демократизацію наявного політичного ладу¹.

Перебудова стала результатом попередніх етапів історичного розвитку. Проте існували й чинники, які визріли напередодні. Зокрема, прогресивне відставання СРСР від розвинених країн Заходу, втрата віри правлячої еліти країни в офіційну ідеологію – марксизм та її прагнення юридично оформити і своє становище, і власність² пришвидшили процес змін.

Перехід до нового політичного курсу визначив і майбутню долю України. Змінювався світ, а отже, і суспільство. Гласність та плюралізм думок вели до поляризації суспільства й поширення національно-демократичних поглядів. Усе частіше звучала публічна критика наявної системи влади. Крім того, у другій половині 1980-х років із заслання повернулося чимало дисидентів, які практично очолили рух українського народу до здобуття незалежності. З їхньої ініціативи та за їхньою участю організовувалися громадські товариства й об'єднання, велася активна правозахисна та інформаційна діяльність, налагоджувалася співпраця із закордонним політикумом і діаспорою, організовувалися численні мітинги та збори.

---

¹ Муравський О. Західні землі України: шлях до незалежності. Львів, 2011. С. 31.

² Даниленко В. М. Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії. Київ, 2018. С. 7.

Ще один чинник, що спричиняв незадоволення та протести в суспільстві у той час, – Чорнобильська катастрофа, зокрема через замовчування і байдужість влади. Левко Лук'яненко зазначав, що хоча ця трагедія сколихнула весь світ, на радянську бюрократичну верхівку це не впливало. Незважаючи на протести громадськості, споруджувалися чи планувалися нові атомні реактори на АЕС³.

Всі ці події вели до змін, які ставали незворотними. Русійні сили перебудови перемістилися від центру на місця, у виробничі підрозділи і творчі колективи. Критикуючи владу, громадяни виявляли готовність взяти активну участь в оновленні життя суспільства, вирішенні найгостріших суспільних проблем. Активізувалися вияви «мітингової демократії». Усе більше людей долучалося до політичного життя⁴.

Відбувалися зміни в політичній структурі суспільства. Головно це відчувалося в поступовій ліквідації командно-адміністративної системи, частковій втраті влади правлячою партією та поетапним переходом влади до Рад народних депутатів, що, по суті, стало переломним етапом боротьби за встановлення демократичної системи⁵.

Активнішим такий демократичний вибір був в областях заходу України. Якщо кількість представників демократичних об'єднань серед депутатів ВРУ І скликання була не значною, то серед депутатів міських і обласних рад на Заході, навпаки – домінантною.

Варто зауважити, що в такого результату було своє підґрунтя. Починаючи з 1987 р., у західних областях утворюються перші не-підконтрольні партійно-державним органам влади громадські організації. Зокрема, у жовтні 1987 р. світ побачила стаття Федора Братишина «Занедбана могила», де йшлося про акти вандалізму на Личаківському кладовищі й руйнування могил відомих українців. Вона стала основою для створення у Львові Товариства Лева⁶.

Щоправда, задум створити таке товариство дозрівав у середовищі молодих художників, етнографів та істориків Львова

³ Лук'яненко Л. До історії Української Гельсінської спілки. Київ: Фенікс, 2010. С. 145.

⁴ Даниленко В. М. Україна в 1985–1991 рр. ... С. 87–88.

⁵ Підкова І. Демократична опозиція у процесах реформування законодавства Української РСР (серпень–жовтень 1989 р.). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2010. Вип. 12. С. 271.

⁶ Волощак Ю. 20 років Товариству Лева. *Mikroskop pana Jurka*. Львів, 2007. Вип. 19. С. 6.

раніше – впродовж 1986 р. Спершу ініціативна група львів'ян організувала в місті вертепи, а також прогулянки в національних костюмах вулицями міста. Тоді активісти доклали чимало зусиль на забезпечення конфіденційності, яка в контексті перебудови була зайвою, і тим самим втратили ініціативу. Її одразу перехопили члени міського комітету комсомолу та запропонували провести толоку на Личаківському цвинтарі 4 липня 1987 р. Це був період підвищеного інтересу до міської історії, тож не дивно, що на кладовище прийшли сотні львів'ян⁷.

Спочатку члени організації займалися впорядкуванням громадських місць і культурно-історичних пам'яток Львова, для чого використовували традиційні радянські суботники. На тоді не йшлося про жодну організацію, навіть неформальну, про що свідчать спогади найстаріших учасників товариства⁸. Але поступово активісти розширили свою діяльність у сфері культури: налагоджували зв'язки з діаспорою, займалися збереженням традицій українців і відновленням історичної пам'яті народу про видатних українців⁹. Поступово у львівських друкованих виданнях почали з'являтися публікації про незадовільний стан архітектурних пам'яток і необхідність збереження культурно-історичної спадщини міста. Очевидно, у різній формі обговорювали питання необхідності братися за благоустрій міста власними руками¹⁰.

Важливу роль у діяльності Товариства Лева відіграло подружжя Ігоря та Ірини Калинців. Керівник товариства Орест Шейка був частим гостем у будинку дисидентів і саме у співпраці із членами редакції самвидавчого альманаху «Євшан-зілля», яке того ж 1987 р. започаткували Калинці, члени Товариства Лева відшукали й відновили могилу письменника Осипа Турянського, якого забороняла радянська влада. А також віднайшли будинок, у якому мешкав поет Богдан Ігор Антонич¹¹.

⁷ Чорновол І. Історична секція «Товариства Лева» (1987–1990). *Historians*. 2012. 23 жовтня. URL: <http://www.historians.in.ua/index.php/en/institutsiji-istorichnoji-nauki-v-ukrajini/422-ihor-chornovol-istorychna-sektsiia-tovarystva-leva-1987-1990>

⁸ Стецюк В. Історія Товариства Лева. *Чтиво*. 2012. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Stetsiuk_Valentyn/Istoriia_Tovarystva_Leva/

⁹ Муравський О. Західні землі України: шлях до незалежності. С. 49.

¹⁰ Стецюк В. Історія Товариства Лева...

¹¹ Шкраб'юк П. В. Попід золоті ворота. Шість елегій про родину Калинців. Львів, 1997. С. 419.

Активісти мали спільні патріотичні інтереси. Зокрема, творці альманаху «Євшан-зілля» прагнули пробудження національної свідомості в людей культурних кіл, популяризації історії України та відродження національних традицій. Видавці часопису були відомі багатьом і перебували під наглядом радянських агентів. Тому важливо було вберегтися від найменшої відповідальності за публікацію матеріалів, які чинна влада визнала б незаконними. Створення альманаху стало важливим елементом громадсько-політичного життя активної молоді того часу і ще однією ланкою в ланцюжку, що привів українців до демократичних свобод¹². Товариство Лева теж впливало на збереження історії України та становлення інших історико-культурних товариств, діяльність яких згодом стала політичною.

Зважаючи на поступову русифікацію україномовного населення УРСР, 1988 р. академік АН УРСР В. Русанівський на сторінках «Літературної України» запропонував створити Товариство рідної мови (згодом – Товариство української мови ім. Т. Шевченка). Цю ініціативу теж підтримали у Львові¹³. Розпочати активну діяльність товариству заважала радянська система. 13 червня 1988 р. активісти товариства організували проведення установчих зборів у Будинку культури будівельників на вул. Стефаніка. Проте місцева влада перешкодила цьому заходу. У відповідь люди попрямували до пам'ятника Франкові і провели несанкціонований мітинг¹⁴. Це, по суті, був перший в Україні протестний мітинг, який започаткував низку багатолюдних зібрань опозиційного спрямування. Установчі збори Товариства української мови відбулися 20 червня¹⁵. Стараннями активістів та за підтримки населення товариство юридично затвердило своє існування і досить швидкими темпами розбудувало широку мережу філій по всій Галичині.

Опозиційний рух набирав усе більших обертів. 16 червня 1988 р., під час мітингу біля пам'ятника Іванові Франку, який вели Іван Макар та Ірина Калинець, було ухвалено створити у Львові

¹² Стецюк В. Історія Товариства Лева...

¹³ Муравський О. Західні землі України: шлях до незалежності. С. 51.

¹⁴ Мельник І. Історія створення Народного руху України та відновлення «Просвіти» (1988–1991). Спогад. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2010. Вип. 19. С. 99.

¹⁵ Зайцев Ю. Д. Генезис Народного руху України: львівська організація. *Український історичний журнал*. 2010. № 4. С. 148.

«Демократичний фронт сприяння перебудові» за прикладом країн Балтії. Цю ініціативу реалізували 25 липня. На зборах громадськості створили ініціативну групу «Демократичного фронту сприяння перебудові», до якого ввійшли представники Товариства Лева, Товариства української мови ім. Т. Шевченка і навіть міського комітету комсомолу¹⁶.

Влітку 1987 р., після виходу на волю групи політ'язнів, відновила роботу УГГ, лідерами якої стали В'ячеслав Чорновіл, Богдан Горинь, Михайло Горинь, Василь Барладяну й ін. Було реанімовано випуск самвидавного «Українського вісника», розпочато видання бюлетенів, експрес-випусків, листівок, у яких висвітлювався реальний розвиток подій в Україні¹⁷. На 50-тисячному зібранні 7 липня 1988 р. оголошено про створення легальної опозиційної загальноукраїнської організації партійного типу – УГС¹⁸. Тоді ж оприлюднено «Декларацію принципів УГС». Документ передбачав: трансформацію СРСР у конфедерацію незалежних держав; конституційне визнання державного статусу української мови; ліквідацію монополії на владу й передачу владних важелів із рук Комуністичної партії демократично обраним радам; відновлення права УРСР на повноцінну дипломатичну діяльність; запровадження республіканського госпрозрахунку, розвиток ринкових відносин; припинення діяльності АЕС в УРСР; перегляд Кримінального кодексу УРСР й усунення з нього ст. 62 (антирадянська діяльність), реабілітацію УАПЦ й УГКЦ¹⁹. «Український вісник» залишався важливим елементом функціонування УГС. У листі до виконавчого комітету УГС В. Чорновіл зазначав: «Значна частина надходжень (а з внутрішніх – переважна більшість) передавалася якраз на пресслужбу (журнал, газети і т. ін.), а не на Спілку взагалі, в перший період Спілка жила виключно з пожертв на “Вісник”»²⁰. Левко Лук'яненко підсумовував, що хоча УГС хронологічно існувала недовго (від 7.07.1988 до 30.04.1990 р.), але за змістом цей період становив окрему добу в

¹⁶ Мельник І. Зачаття Народного Руху. Львів. *Zbruč*. 2013. 25 липня. URL: <https://zbruc.eu/node/10638>

¹⁷ Михайлов В. В. Діяльність Української Гельсінської Спілки в Південній Україні наприкінці 1980-х – 1991 р. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2013. Вип. 37. С. 163.

¹⁸ Зайцев Ю. Д. Генезис Народного руху України... С. 148.

¹⁹ Михайлов В. В. Діяльність Української Гельсінської Спілки в Південній Україні... С. 163.

²⁰ Чорновіл В. Твори: в 10 т. Київ, 2009. Т. 6. С. 652.

боротьбі української нації проти московського колоніального деспотизму за демократизацію суспільно-політичного життя та державну самостійність²¹.

Наприкінці 1980-х створено також чимало осередків історико-просвітницького товариства «Меморіал», яке виникло як складова Всесоюзного товариства «Меморіал», котре очолював тоді академік і дисидент Андрій Сахаров. Створення організації розпочалося 1988 р. До неї вступило понад 360 тис. людей – репресовані та їхні рідні, а також усі, кому було небайдужим відновлення історичної правди. Своїми завданнями члени «Меморіалу» визначали: відновлення історичної правди та збереження пам'яті жертв політичних репресій в Україні ХХ ст.; подолання тоталітарних стереотипів, контроль за дотриманням прав людини; захист прав репресованих; відзначення пам'ятних дат, пов'язаних із політичними репресіями; просвітницька робота²². 4 березня у м. Київ відбулася Установча конференція українського товариства та було обрано керівництво у складі семи співголів: Ігор Доброштан, Іван Різниченко, Олександр Деко, Володимир Маняк, Володимир Кузнецов, Лесь Танюк, Віктор Цимбалюк.

Діяльність активних громадських товариств часто перетиналися між собою, адже протистояти чинній владі й боротися за демократичне майбутнє ефективніше разом. Левко Лук'яненко пригадував, що 5 березня 1989 р. відбулося чергове засідання Всеукраїнської координаційної ради УГС у Києві, на яке приїхали представники з Вінницької, Івано-Франківської, Київської, Львівської, Рівненської, Сумської, Січеславської (Дніпропетровської), Тернопільської, Харківської та Чернігівської філій. Після засідання учасники долучилися до мітингу пам'яті жертв сталінізму, на якому було оголошено резолюцію про створення товариства «Меморіал», вироблену за участю УГС²³. За короткий час товариство змогло розбудувати широку мережу філій. 27 травня 1989 р. відбулася й Установча конференція «Меморіалу» у Львові; на той час товариство тут уже

²¹ Лук'яненко Л. До історії Української Гельсінської спілки. Київ: Фенікс, 2010. С. 8.

²² Боднаренко О. 4 березня 1989 року було створене Товариство «Меморіал» імені В. Стуса. *Рідна країна*. 2020. 4 березня. URL: <https://ridna.ua/2020/03/4-berезnya-1989-roku-bulo-stvorene-tovarystvo-memorial-imeni-v-stusa/>

²³ Лук'яненко Л. До історії Української Гельсінської спілки. Київ: Фенікс, 2010. С. 61.

нараховувало 150 осередків. Членами ради товариства були В'ячеслав Чорновіл, Михайло Осадчий, Богдан Котик та ін.²⁴

Восени того ж року відновило діяльність і НТШ, яке стало ще одним рушієм активного впровадження національних ідей. Завдання товариства залишалися незмінними: «... консолідувати творчу енергію наукової інтелігенції західноукраїнського регіону, що сприятиме піднесенню авторитету науки на Україні та за її межами»²⁵.

У другій половині 1980-х років активно розвивався і НРУ, що надав відчутного імпульсу процесу демократизації суспільства²⁶. У лютому 1989 р. газета «Літературна Україна» надрукувала пропозицію щодо Статуту і програми НРУ. Його основною метою проголошувалося «сприяння Комуністичній партії у створенні й функціонуванні такого демократичного механізму, який служив би розвитку суспільства, що ґрунтується на справжньому народовладді та збалансованій економіці»²⁷. Протягом пів року формувалися обласні осередки – крайові організації²⁸. Першою була створена Тернопільська – у березні 1989 р.

На початку 1990-х років розвинулася дискусія, хто ж саме став фундатором руху? Одні стверджували – «Меморіал», другі – Спілка письменників України, треті – Товариство української мови ім. Т. Шевченка²⁹. Мабуть, слушно сказати, що це була спільна робота, адже багато активістів цих організацій взяло участь у розбудові НРУ.

У травні 1989 р. львів'яни теж засновують регіональну організацію – НРУ³⁰. У роботі Установчої конференції львівського осередку НРУ взяли участь представники Товариства української мови ім. Т. Шевченка, російського руху «Друзі українського мистецтва та літератури», асоціації «Зелений світ», Товариства Лева, Етнографічного товариства ім. І. Франка, товариства «Меморіал», спілок

²⁴ Іськів В. Початок діяльності Львівського руху. *Форум*. 2009. № 2. С. 12.

²⁵ Наукове товариство імені Т. Г. Шевченка у Львові відновлено. *Віче*. 1989. № 10. С. 2.

²⁶ Підкова І. Демократична опозиція у процесах реформування законодавства Української РСР... С. 279.

²⁷ Зайцев Ю., Зайцев О. Напередодні незалежності. *Історія України*. 3-тє вид. / відп. ред. Ю. Сливка, керівник авт. кол. Ю. Зайцев. Львів: Світ, 2002. С. 385.

²⁸ Хотин Р. 30 років Руху: Створення Народного руху в семи моментах, які наблизили Незалежність України. *Радіо Свобода*. 2019. 7 вересня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/30147962.html>

²⁹ Гончарук Г. І. Народний Рух України. Історія. Одеса: Астропринт, 1997. С. 13.

³⁰ Шкраб'юк П. В. Попід золоті ворота... С. 431.

письменників, художників, архітекторів, театральних діячів, Товариства ім. Кибільника в Самборі й ін. На конференції було прийнято «Декларацію Львівської регіональної організації НРУ» і наголошувалося, що організація виступає за відновлення державного суверенітету республіки³¹. На конференції виступало чимало активістів, серед яких і дисиденти, зокрема І. Гель та І. Калинець. Загалом, рада львівського осередку НРУ нараховувала 60 осіб. Рух тоді об'єднав робітників та академіків, поетів та акторів, комуністів та дисидентів³². 8–10 вересня відбувається установчий з'їзд НРУ в Києві, на якому було прийнято Програму та Статут цієї організації. Діяльність неформальних організацій усе чіткіше укріплювалася в політичній площині.

Стараннями всіх цих організацій у 1989–1990 рр. організовувалися мітинги, акції непокори, вуличні маніфестації³³, все більше наголошувалося на основних засадах товариств, наприклад, захисті культурно-історичної спадщини, української мови та реабілітації репресованих українців. Зважаючи на тиск тоталітарної системи, такі зібрання громадян, поряд зі самвидавною діяльністю (альманах «Євшан-зілля», відновлення видання «Українського вісника» тощо), були важливим способом донести до громадськості свої ідеї та чітко визначити опозиційність щодо чинної влади³⁴. І це дало результати.

На місцевих виборах весною 1990 р. упевнену перемогу в Галичині здобули представники демократичних сил. Ігор Мельник зазначав, що тоді для українців мрія здобути незалежність набирала реальних обрисів. Це були успіхи в масовій політичній діяльності. Товариство Лева, Товариство рідної мови, УГС, НРУ й інші організації ставали школою легальної та напівлегальної політичної боротьби для тисяч людей різного віку й політичних переконань.

Зважаючи на патріотичні переконання і демократичність цих організацій та об'єднань, не дивно, що серед новообраних депутатів були представники дисидентства. Для прикладу, до Львівської обласної та міської рад було обрано Вячеслава Чорновола, Івана Геля, Ігоря Калинця, Михайла Гориня та жінок-дисиденток – Марію Гель,

³¹ Гончарук Г. І. Народний Рух України... С. 32.

³² Мельник І. Історія створення Народного руху України та відновлення «Просвіти»... С. 102.

³³ Муравський О. Західні землі України: шлях до незалежності. С. 48.

³⁴ Там само.

Стефанію Шабатуру, а головою обласного управління освіти – Ірину Калинець. Участь дисидентів у тогочасному політичному житті, самоврядуванні та згодом розбудові незалежної України стала логічним продовженням попередньої діяльності.

Український дисидентський рух, що виник у другій половині 1950-х років – період тимчасового послаблення комуністичного режиму – теж змінювався, залежно від внутрішніх та зовнішніх чинників. Кожна нова доба приносила нові виклики. І відповідно представники та представниці дисидентства не зупинили діяльності і з проголошенням незалежності. Молода держава, яка щойно здобула суверенітет, гостро потребувала активних громадських та політичних діячів, які би взялися за її розбудову. Дисиденти, мабуть, найкраще підходили на цю роль. Маючи особистий досвід у боротьбі за державність, знаючи особливості радянської каральної системи та розуміючи загрозу потенційних російських впливів, дисиденти були зацікавлені в посиленні й розвитку України. І таку діяльність вони розпочали як на загальноукраїнському, так і на локальному рівнях.

Боротьба дисидентів відбувалася в кількох вимірах. Спочатку опір чинився на культурному рівні – молоді інтелектуали намагалися вийти за межі, визначені радянською тоталітарною державою, згодом їхня діяльність перейшла у правозахисне русло. Що сильнішим ставав тиск влади, то збільшувався спротив дисидентів. Із другої половини 1980-х років вони були, якщо не основою, то рушійним елементом об'єднань, комітетів і партій. Показово, що напередодні візиту Генерального секретаря ЦК КПРС у Михайла Горбачова до Львова 21 лютого 1989 р. було ув'язнено: Івана Геля, Івана Кандибу, Григорія Приходька, Михайла Гориня, Богдана Гориня, Ярослава Путька та Ірину Калинець. Упродовж чотирьох місяців (21 листопада 1988 р. – 20 березня 1989 р.) було засуджено 12 представників УГС і затримано понад 30 осіб³⁵. Чинна влада намагалася усунути дисидентів, але це їй не вдалося. Їхня діяльність у тогочасному політичному житті, самоврядуванні та розбудові держави стала логічним продовженням попередньої боротьби.

У перші дні роботи новообрані депутати Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської обласних рад розгорнули активну роботу

³⁵ Муравський О. Вибори 1989 р. до Верховної Ради СРСР: специфіка Львівщини. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Львів, 2012. Вип. 21. С. 587.

щодо утвердження демократичних принципів, прав і свобод громадян³⁶. За твердженням І. Мельника, вибори 4 та 18 березня 1990 р. засвідчили волю населення Галичини до зміни наявного ладу. До представницьких органів усіх рівнів зайшли тисячі депутатів, які не хотіли залишатися «машиною для голосування» під час прийняття рішень компартійного апарату³⁷. Побачивши, що перемогу здобувають представники демократичних проукраїнських сил, агенти радянського режиму намагалися обмежити їхню владу. Після виборів 18 квітня 1990 р. ЦК КПУ, Президія ВР УРСР і Рада Міністрів УРСР оприлюднили заяву, у якій демократичні ради західних областей звинуватили в системному порушенні законодавства й розпалюванні ворожнечі між регіональними гілками влади³⁸.

Відразу стало зрозуміло, що вибрана ноша не буде легкою, адже вперше за 45 років місцева влада перебувала в руках не комуністів³⁹. Тогочасний мер Львова Василь Шпіцар пригадував, що представники комуністичної партії пророкували, що нова влада не протримається і 100 днів⁴⁰. Але вона не тільки протрималася довше, а й ввела в дію чимало демократичних реформ.

Фактично, ухвали, які приймали депутати в Галичині, часто випереджаючи законодавчу діяльність у Києві, ставали взірцем для інших органів місцевого самоврядування⁴¹. Для прикладу, Володимир В'ятрович зазначав, що Львівська обласна рада у своїй діяльності виходила поза межі, окреслені радянським законодавством. Зокрема, це виявлялося в активній інформаційній роботі на всеукраїнському рівні, за кожним районом області були закріплені ті чи ті регіони України⁴².

Нова демократична влада розпочала діяльність із чіткого окреслення своїх національних інтересів. Зокрема, 3 квітня 1990 р. з

³⁶ Муравський О. Західні землі України: шлях до незалежності. С. 91.

³⁷ Мельник І. Львівський парламент першого скликання. *Zbruc̣h*. 2015. 9 квітня. URL: <https://zbruc̣h.eu/node/34801>

³⁸ Муравський О. Західні землі України: шлях до незалежності. С. 91.

³⁹ Лукашевський Ю. Перше демократичне скликання Львівської міськради, або як Львовом керувало 650 депутатів. *Твоє місто*. 2020. 14 квітня. URL: https://tvoemisto.tv/blogs/pershe_demokratyчне_sklykannya_lvivskoi_miskrady_abo_yak_lvovom_kerovalo_650_deputativ_108520.html

⁴⁰ Шпіцар В. Рікою пам'яті. Львів: Тиса, 2014. С. 138.

⁴¹ Мельник І. Львівський парламент першого скликання...

⁴² В'ятрович В. Останні дні імперії. 1991 в Україні очима КГБ. *Історична правда*. 2011. 22 серпня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/08/22/53107/>

ініціативи депутатів міської ради над Львівською ратушею було піднято синьо-жовтий прапор⁴³. На це дійство прийшло чимало львів'ян, які під виконання гімну вітали підняття державного стягу тодішніми депутатами міськради Євгеном Шморгуном, Стефанією Шабатурою та Зиновієм Саляком⁴⁴. А 9 квітня прапор було піднято і над Львівським оперним театром, де вперше засідала Львівська обласна рада⁴⁵.

Варто зауважити, що до цього вже були спроби підняття державного прапора. Така ідея зародилася в колі групи «Євшан-зілля», ще в літку 1988 р. Незважаючи на опір та репресії з боку радянської влади, стараннями дисидентів й активних громадян на вічі перед Львівською ратушею було піднято три національні прапори. Щоправда, наступного дня їх зняли з розпорядження представників адміністрації⁴⁶. З початком діяльності нової, демократичної, влади настала можливість підняти та надовго закріпити український прапор.

Стефанія Шабатура, львівська художниця, політув'язнена та дисидентка, роками вела боротьбу з тоталітарною системою. У 1987 р. вона активно долучилася до оформлення самвидавчого альманаху «Євшан-зілля». А 1988 р. художниця разом з І. Калинець та іншими активістками утворила ініціативну групу Маріїнського товариства «Милосердя» і долучилася до боротьби за легалізацію УГКЦ⁴⁷. Відповідно участь дисидентки в політичному житті та самоврядуванні на початку 1990-х – це закономірний процес. Вона стала однією з удостоєних піднімати український прапор над ратушею. Стефанія Шабатура пригадувала, що кандидатури депутатів, які піднімали стяг, вибирали на сесії міськради, а крім них, на верхній площадці перебували львів'яни, яких удостоїли бути учасниками події. Вона також відзначала загальне піднесення та радість, які відчувала того дня⁴⁸. Згодом львівські депутати прийняли відповідні ухвали, що

⁴³ Шпіцер В. Рікою пам'яті. С. 156.

⁴⁴ 33 роки тому над Львівською Ратушею вперше підняли синьо-жовтий прапор. *Твоє місто*. 2023. 3 квітня. URL: https://tvoemisto.tv/news/32_roky_tomu_nad_lvivskoyu_ratusheyu_vpershe_pidnyaly_synozhovtyy_prapor_130221.html

⁴⁵ Мельник І. Львівський парламент першого скликання...

⁴⁶ Шкраб'юк П. В. Попід золоті ворота... С. 436.

⁴⁷ Там само. С. 433.

⁴⁸ Інтерв'ю з Стефанією Шабатурою, 1938 р. н., записане у Львові 1 червня 1998 р., інтерв'юєр Н. Дмитришин. *Архів Інституту Історії Церкви Українського Католицького Університету* (Архів ІІЦ УКУ). Ф. 1273. Спр. П-791. Арк. 24.

визначали синьо-жовтий прапор, тризуб і гімн «Ще не вмерла Україна» українською національною символікою⁴⁹.

Проукраїнський склад міської ради, за винятком декількох комуністів, давав змогу депутатам приймати чимало рішень, які стосувалися відновлення державності, визначення національних героїв чи легалізації УГКЦ.

Того ж 3 квітня 1990 р. створено 14 постійних комісії депутатів, які мали займатися благоустроєм і розвитком міста⁵⁰. Серед них і Комісію з національного та духовного відродження, до якої вибрано 26 депутатів, зокрема С. Шабатуру та М. Гель⁵¹. Остання теж була однією з учасниць політичного життя Галичини та дружиною Івана Геля. У той час, як І. Гель виграв вибори до Львівської обласної ради, його дружина стала депутаткою Львівської міської ради⁵².

При обласній раді теж було утворено Комісію у справах культури та духовного відродження, головою якої був обраний І. Калинець⁵³. Як бачимо, дисиденти опікувалися питаннями національного відродження, які гостро назріли в суспільстві, що роками жило в умовах тоталітаризму. Тогочасну регіональну еліту Львівщини характеризував консенсус із «національного питання» (охоплюючи національні традиції, історичну пам'ять тощо)⁵⁴.

Важливим для нової влади було релігійне питання. Ще до обрання на посаду Стефанія Шабатура, Іван і Марія Гелі, Ірина Калинець й інші дисиденти активно боролися за легалізацію УГКЦ.

⁴⁹ Про проголошення української національної символіки та національного гімну офіційно прийнятими на території Львівської області. *За вільну Україну*. 1990. 4 липня. С. 5.

⁵⁰ Ухвала Львівської міської ради від 03.04.1990 «Про утворення постійних комісій Львівської міської Ради народних депутатів двадцять першого скликання». URL: <https://uk.wikisource.org>

⁵¹ Ухвала Львівської міської ради від 04.04.90 «Про обрання складу постійних комісій Львівської міської Ради народних депутатів двадцять першого скликання». URL: <https://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/6beaa11e1f55c94dc2256b21005c49ff/755eba1bf42db940c2257ed-000233da7?OpenDocument>

⁵² Депутати Львівської міської ради 1 скликання (1990–1994). URL: <https://www.lvivrada.gov.ua/component/k2/item/298-deputy-lvivskoi-miskoi-rady-1-sklykannia-1990-1994>

⁵³ Державний архів Львівської області (Держархів Львівської обл.). Ф. 221. Оп. 3. Спр. 1188. Арк. 208.

⁵⁴ Яремчук В. Регіональні політичні режими в Україні: Львівщина (1990–2017 рр.). Київ, 2018. С. 26.

Після років боротьби, організації мітингів, написання відозв та звернень до влади, фіксування фактів утисків щодо УГКЦ, представники релігійного дисидентства, які особисто в цей час зазнавали тиску влади, все ж домоглися успіхів. 28 листопада 1989 р. було проголошено Заяву Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, за якою греко-католики отримували можливість реєструвати свої громади⁵⁵. З початком 1990-х років Львівщина, де переважали демократичні сили, стала однією з перших областей, де почали вирішувати міжконфесійні непорозуміння⁵⁶.

Важливим елементом цієї боротьби було повернення храмів представникам репресованих конфесій. Питання повернення собору Святого Юра УГКЦ одразу ж стало на порядку денному як у міській, так і в обласній раді. Стефанія Шабатура сама зачитувала проект ухвали під час голосування в міській раді і наголошувала, що тоді для прийняття важливих рішень депутатам доводилося не тільки боротися з системою, а й об'єднувати суспільство. Дисидентка зазначала, що, попри важливі рішення, які приймали депутати, від греко-католицького духовенства не завжди була беззастережна підтримка. Чимало з них ще не повністю вийшли з підпілля і побоювалися активних дій – страх переважував прагнення до свободи⁵⁷.

У кінці цієї ухвали Львівської міської ради зазначалося: «Звертаємось до депутатів Львівської обласної Ради народних депутатів і Верховної Ради Української РСР вирішити питання легалізації і повної реабілітації української греко-католицької церкви як жертви репресій та повернення їй всього майна і споруд»⁵⁸. Відповідь депутатів Львівської обласної ради не забарилася. Присутня на сесії облради під час обговорення релігійних питань І. Калинець, тоді депутатка ВР, ревно виступала за повернення собору УГКЦ. «Церква ув'язнена не буде розмовляти на рівних з іншими. Вона повинна мати права вільної церкви, тоді може бути

⁵⁵ З дотриманням законності. Заява Ради в справах релігій при Раді міністрів УРСР. *Вільна Україна*. 1989. 30 листопада. С. 3.

⁵⁶ Муравський О. Західні землі України: шлях до незалежності. С. 187.

⁵⁷ Інтерв'ю з Стефанією Шабатурою, 1938 р. н., записане у Львові 1 червня 1998 р., інтерв'юєр Н. Дмитришин. *Архів ІІЦ УКЦ*. Ф. 1273. Спр. П-791. Арк. 24.

⁵⁸ Ухвала Львівської міської ради від 06.04.90 «Про собор святого Юра». URL: [https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/AD6BA905F-B1AB803C2257ED0002D5305?OpenDocument](https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/AD6BA905F-B1AB803C2257ED0002D5305?OpenDocument)

справедливість»⁵⁹, – зазначала дисидентка. 4 травня 1990 р. в обряді була прийнята ухвала «Про релігійні конфесії на Львівщині». У документі стверджувалося, що будь-яка конфесія, діяльність якої не суперечить міжнародним нормам, має право на реєстрацію та вільне існування; дії влади щодо ліквідації УГКЦ 1946 р. визначалися незаконними й аморальними⁶⁰. Окремою ухвалою розірвано договір про оренду храму Святого Юра з УПЦ і надано тримісячний термін для звільнення приміщення⁶¹.

Марія Гель зазначала, що під час її діяльності в Комітеті з національного і духовного відродження до них зверталися не тільки українці, а й представники польської громади, із проханням надати римо-католицькій громаді костел Святого Антонія у Львові. Тобто діяльність установи не була односторонньою, а враховувала прохання і звернення представників різних конфесій⁶².

Проте, незважаючи на активну проукраїнську позицію як міської, так і обласної ради, нова влада зіткнулася з новими викликами. Міжконфесійні конфлікти не припинилися, а подекуди набрали нової сили, зокрема таку ворожнечу посилював брак вільних сакральних споруд, який ставав усе відчутнішим із відновленням чи появою нових релігійних громад. На Львівщині боротьба за володіння наявними храмами охопила близько 54 % від усіх населених пунктів області⁶³.

Звичайно, неможливо було прорахувати всього і критика лилася навіть на представників демократичного спрямування. Ігор Мельник зазначав, що були і прикрі поразки – насамперед в економічній площині, якій тоді приділялося недостатньо уваги. Крім того, новій владі не вдалося призначити на більшість посад людей із новим мисленням, неінфікованих радянською системою⁶⁴. Проте це

⁵⁹ Держархів Львівської обл. Ф. Р-221. Оп. 4. Спр. 26. Арк. 445.

⁶⁰ Муравський О. Західні землі України: шлях до незалежності. С. 187.

⁶¹ Ухвала Президії Львівської Обласної Ради про собор Святого Юра у Львові. *За вільну Україну*. 1990. 16 серпня. С. 1.

⁶² Інтерв'ю з Марією Гель: «Марія Гель. Спомин про життя». *Національний музей «Тюрма на Лонцького»*. 2021. URL: <https://hi-in.facebook.com/lonckoho/videos>

⁶³ Боруцький С. Львівська обласна рада 25 років тому відродила релігійні свободи. *Вголос*. 2015. 13 червня. URL: https://vgolos.ua/news/lvivska-oblast-da-25-rokiv-tomu-vidrodyala-religijni-svobody-chastyna-1_183081.html

⁶⁴ Дем'янчук В. Один з когорти шістдесятників. Громадсько-політична діяльність Івана Геля (1987–1991 рр.). Львів, 2015. С. 135.

не зруйнувало старань патріотично налаштованих депутатів. Стефанія Шабатура зазначала, що вона з однодумцями боролася і за Церкву, і за державу. А найкращим спогадом із тих часів для неї залишилося проголошення незалежності України, що стало найбільшою перемогою, яку надалі необхідно було закріпити⁶⁵.

Близькою подругою С. Шабатури та соратницею в боротьбі за легалізацію УГКЦ була І. Калинець. Перебуваючи в ув'язненні, дисидентка проводила християнсько-просвітницьку діяльність серед віруючих російських каторжанок. Звільнившись з ув'язнення й заслання на початку 80-х років, І. Калинець одразу долучилася до суспільно-культурного життя Львова і цілої України та розпочала активну боротьбу за легалізацію УГКЦ⁶⁶. Після заслання вона з нерозтраченою енергією заповзялася до громадської, творчої й наукової роботи. Крім того, що стала співредакторкою самвидавного журналу «Євшан-зілля», була серед організаторів «Меморіалу», НРУ, ввійшла до НТШ, написала понад три сотні статей⁶⁷.

У 1990 р. І. Калинець обрали депутатом ВРУ I скликання. Варто зауважити, що на початок 1990-х років депутати могли належати не тільки до різних комісій одночасно, а й бути депутатами різних рад. Наприклад, І. Калинець у той час була і депутатом ВРУ, і головою управління освіти у Львівській обл. Вона вела активну діяльність у сфері освіти не тільки на Львівщині, а й при ВРУ керувала підкомісією з питань шкільництва. У сфері освіти дисидентка намагалася відродити багато речей, які забороняла радянська тоталітарна система, покладалася на вдалий іноземний досвід і намагалася повернутися до українських національних освітніх традицій міжвоєнного часу. З її ініціативи в Донецьку була відкрита українська школа та Український культурний центр. Дисидентка організовувала масові приїзди в Галичину дітей зі східних областей на Різдвяні свята, відновлювала святкування українських традиційних релігійних свят у школах⁶⁸.

⁶⁵ Малюк І. Стефанія Шабатура: «Я знала, що Україна буде...». *Радіо Свобода*. 2014. 18 грудня. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26750792.html>

⁶⁶ Паславський І. Християнський світ Ірини Калинець. *Українське літературознавство*. 2016. Вип. 81. С. 242.

⁶⁷ Садова В. Львівська пасіонарія. До ювілею Ірини Калинець. *Історична правда*. 2010. 6 грудня. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/4cfce85063007/>

⁶⁸ Вона горіла все життя: бібліографічний нарис до 80-річчя від дня народження Ірини Калинець / уклад. Н. А. Петренко. Київ, 2020. С. 12.

А почалося все з того, що 24 квітня 1990 р. Львівська обласна рада ініціювала створення управління народної освіти, очолити яке запропонували І. Калинець⁶⁹. На плечі дисидентки було покладено чимале завдання з реформування освітнього процесу. Перед голосуванням за її кандидатуру із залу буквально лунали запитання від депутатів облради щодо реформування шкіл, зміни чи навпаки створення нових предметів, українізації навчального процесу, детального вивчення історії України тощо. Звучали й запитання щодо уроків релігії у школах Львівщини, на прикладі однієї з тогочасних громад, яка самовільно такі впровадила. На запитання депутата Йосипа Демчинського, чи варто впроваджувати такі уроки у всіх школах, Ірина Калинець зазначила, що це повинна вирішувати сама громада, адже в ній є представники різних конфесій⁷⁰. Дисидентка виступала за рівність і покликала на досвід інших розвинутих країн.

За її ініціативами розпочали активну перебудову навчального процесу у школах, зміну програм, працю над створенням гімназій, ліцеїв, коледжів, авторських і приватних шкіл, відродження «Пласту». Інститут підвищення кваліфікації педагогічних працівників було реорганізовано в Науково-методичний інститут освіти, а це сприяло удосконаленню навчальних шкільних програм та написанню новітніх підручників⁷¹. Зокрема, у Львові відновлено Першу академічну українську гімназію, створено обласний фізико-математичний ліцей, відкрито приватну гімназію Галини Софінської й авторську приватну школу Марії Чумарної⁷². А на базі військово-спортивного інтернату постав Львівський державний ліцей ім. Героїв Крут. Зі спогадів Валентини Стрілько, президентки Міжнародного благодійного фонду ім. Ярослава Мудрого, ліцей став справжньою гордістю Ірини Калинець, адже дисидентка розуміла, наскільки важливо виховувати дітей, які свідомо захищатимуть Україну⁷³. Під її керівництвом на Львівщині почала

⁶⁹ Держархів Львівської обл. Ф. Р-221. Оп. 3. Спр. 919. Арк. 106.

⁷⁰ Там само. Спр. 1188. Арк. 163.

⁷¹ Якубовська М. Я. Дашкевич та І. Калинець: Парадигма духовного діалогу як архетип формування аксіологічних засад культурологічної компетентності сучасних студентів. *Документи як джерело пізнання. До 160-річчя І. Я. Франка та 90-річчя Я. Р. Дашкевича*. Львів, 2016. С. 83.

⁷² Шкраб'юк П. В. Попід золоті ворота... С. 466.

⁷³ Терещук Г. 6 грудня минуло 80 років від дня народження письменниці, дисидентки Ірини Калинець. *Радіо Свобода*. 2020. 6 грудня. URL: <https://www.>

впроваджуватися «концепція української національної школи», вийшов підручник з української літератури, у якому вперше був надрукований текст «Ще не вмерла Україна»⁷⁴.

Роксолана Лемик пригадувала, що Ірина Калинець, будучи депутаткою ВРУ та керівницею управління освіти, повністю реалізувала себе. Це була її стихія – викладати та нести інформацію в маси⁷⁵.

Працюючи у сфері освіти, дисидентка дбала не тільки про відновлення освітнього процесу, а й про збереження національної ідеї загалом. Нація – це неповторна квітка, зазначала І. Калинець, яка мусить розцвісти своїми кольорами. В Україні росте молоде покоління. За ним майбутнє⁷⁶.

Проте не все було так безхмарно. У 1993 р. І. Калинець відзначала, що, незважаючи на її старання та односторонніх людей із проукраїнськими національними поглядами, проблема морального відродження нації майже випадає з поля зору. Попри проголошену державність, ця проблема мало хвилювала як представників влади, так і вчителів, літераторів, філософів, духовенство⁷⁷.

На жаль, після закінчення повноважень депутата ВРУ та через непорозуміння з тодішнім керівництвом облради, І. Калинець не змогла і надалі очолювати управління освіти. Проте не відійшла від освітньої діяльності, а була директором кількох культурно-освітницьких, переважно громадських, інституцій, зокрема віцепрезидентом Міжнародного благодійного фонду української освіти ім. Ярослава Мудрого в Києві⁷⁸.

Мирослав Мариневич зазначав, що буремне 25-річчя І. Калинець, яке почалося після повернення до Львова, було сповнене боротьби за релігійні, національні й культурні права українців; натхненної участі в політичному протистоянні з комуністичною владою, активної парламентської діяльності, праці в державній системі освіти.

---

radiosvoboda.org/a/rokiv-vid-dnya-narodzhennya-pysmennytsi-shistdesyatnytsi-iryny-kalynets/30984150.html

⁷⁴ Вона горіла все життя: бібліографічний нарис... С. 12.

⁷⁵ Єзерська І. Виставка «Дорога вічності під зорями стоїть». До 80-ї річниці з дня народження Ірини Калинець. *YouTube*. 2020. 12 грудня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=miZR5AnuHSw>

⁷⁶ Вона горіла все життя: бібліографічний нарис... С. 14.

⁷⁷ Калинець І. Проблема морального відродження нації. *Визвольний шлях*. 1993. Вересень. С. 1052.

⁷⁸ Шкраб'юк П. В. Попід золоті ворота... С. 469–470.

Її громадський голос звучав завжди потужно, вона обстоювала принципи, яким була вірна до кінця⁷⁹.

Отже, у другій половині 1980-х років склалися сприятливі умови для розвитку та поширення демократичних ідей всередині УРСР, а згодом і здобуття незалежності та громадянських свобод. Найбільшого поширення такі ідеї набули в західних областях України. Тут активно розвивалися громадські інституції, а з часом і партії, які пропагували демократичні принципи, сповідували тяглість до національних ідей та відновлення державності. Активними діячами цього руху були дисиденти, які, по суті, творили підґрунтя для переходу влади до депутатів нових демократичних рад. Депутатки С. Шабатура, М. Гель та І. Калинець долучилися до розвитку української освіти, вирішення релігійних питань, збереження історичної пам'яті, пошанування українських героїв, перейменування вулиць тощо – все для формування незалежного українського майбутнього «на ріллі, що заросла бур'яном, не нашою квіткою» (за словами І. Калинець)⁸⁰.

Роксолана Попелюк

⁷⁹ Маринович М. Пам'яті Ірини Калинець. *Релігійно-інформаційна служба України*. 2012. 1 серпня. URL: https://risu.ua/pam-yati-irini-kalynec_n106375

⁸⁰ Шкраб'юк П. В. Попід золоті ворота... С. 467.